

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

ԱՅՍՊԷՍ ԿՈՉՈՒԱԾ ՊԱՐՄԻՅ ԺՈՂՈՂԸ

Այս ժողովի մասին տեղեկութիւն են տալիս մեզ Հայ պատմագիրներէից Սեբէոսն ու Ասողիկը, բայց անուղղակի կերպով: Սորա պատմում են, որ բիւզանդացի զինուորները գանգատում են Կոստանդին կայսրին (= Կոստանս II., 642—668), թէ Հայոց երկրում նրանց անօրէնների տեղ են դնում և առհասարակ չեն ընդունում Քաղկեդոնի ժողովն ու Լեոնի տուժարը: Կայսրը «չարիքի» առաջն առնելու համար հրովարտակ և մի Բագրաւանցի փիլիսոփայ Դաւիթ անունով ուղարկում է Հայաստան, որպէսզի հակառակութիւնը մէջտեղից վերցնեն և «Հոռոմի» հետ միաբանին, ընդունելով Քաղկեդոնի ժողովն ու Լեոնի տուժարը:

Այդ հրովարտակին ու միութեան առաջարկին պատասխանելու համար հայերը ժողով են անում Դուինում՝ Ներսէս Գ. Շինող (641/642—661) կաթողիկոսի նախագահութեամբ և Թէոփորոս Ռշտունու ներկայութեամբ, և միութեան առաջարկը չընդունելով՝ ընդարձակ պատասխան են դրում կայսրին¹: Ահա այդ պատասխանի մէջ յիշատակուած է Պարսից ժողովը հետեւեալ կերպով: Իբրև թէ Պարսից թագաւոր Խոսրով II. Պարուէզը (590—628) լսելով, որ քրիստոնեաների մէջ հերձուած կայ և նոքա երկու խմբի բաժանուած նշովում են մէկ մէկու, ցանկանում է վերահասու լինել ճշմարտութեանը և այդ նպատակով հրաման է տալիս արևելքի և Ասորեստանի եպիսկոպոսներին արքունի դուռը գալ, ճշմարտութիւնը վերականգնել

1) Պատմութիւն Սեբէոսի եպիսկոպոսի շերտին. Պետերբուրգ, 1879. էջ 118—119. Հայոց պատասխանը՝ էջ 120—124. մեզ համար կարևոր է միայն առաջին մասը՝ էջ 120—123. հմտ. Ստեփանոսի Տառնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն Տիեզերական. Պետերբուրգ, 1885. էջ 90—98.

և սխալը մերժել, իրեն կողմից ներկայացուցիչ է կարգում ժողովում Սմբատ Բագրատունուն և արքունի բժշկապետին: Հայոց կողմից այդ ժողովին պատահմամբ ներկայ են լինում Մամիկոնեից Կոմիտաս և Ամատունեաց Մատթէոս եպիսկոպոսները, «արք հաւատարիմը, զոր վասն բռնութեան աշխարհին էին արձակեալ, զի ծանուցեն թագաւորին»: Վիճաբանութիւններից յետոյ ճշմարիտ է ճանաչւում երեք առաջին տիեզերական ժողովների վճիռը միայն, մերժւում է Քաղկեդոնի ժողովը և հրամայւում է Պարսից թագաւորի կողմից ուղիղ ճանաչել միայն Հայոց հաւատը, որովհետեւ միայն նա է համաձայն Յ տիեզերական ժողովների վճռին, ինչպէս վկայում է նաև գերութեան մէջ եղած Երուսաղէմի պատրիարք Զաքարիան (609—629)¹։ Նեստորականները պարտւում են և Հայոց հետ միանում են Կամիլիշով մետրոպոլիտը ուրիշ տասն եպիսկոպոսների հետ, որոնց անունները չեն յիշում Սեբէոսն ու Ասողիկը, «և աստուածասէր թագուհին Շիրին և քաջն Սմբատ և բժշկապետն մեծ»²։ Բացի այն, որ Զաքարիա պատրիարքը յիշւում է իբրև այդ ժողովում ներկայ, սկզբից էլ շեշտւում է, որ ժողովը եղել է «յետ գերութեանն Երուսաղէմի»։ Իբրև եպիսկոպոս Պարսկաստան գնացած Մամիկոնեից Կոմիտասը՝ Հայոց կաթողիկոս դարձած, իւր եկեղեցու դաւանութեան թուղթն է տալիս ժողովին և նրա հետ միանում են Կամիլիշով մետրոպոլիտն ու վերև յիշուած տասն եպիսկոպոսները, անուն անուն յիշուած Կոմիտասի հաւատոյ թղթի մէջ³։

Ե՞րբ է եղել այդ ժողովը. Կոմիտաս կաթողիկոսի թուղթը մեզ ոչ մի ցուցումն չէ անում թուականի համար։

1) Հմմտ. Smith-Wace, Dictionary of the Christian Biography, London, 1887. IV. էջ 1207.

2) Հմմտ. մեր. Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zu den syr. Kirchen. Leipzig. 1904. էջ 62—65.

3) Դիրք Թղթոց, Թիֆլիս 1901, էջ 212—219. Հմմտ. Արարատ 1896. էջ 531—536, որտեղ Կարապետ վարդապետն հրատարակել է ամբողջ թուղթը. Դիրք Թղթոցի մէջ սկզբից մի խոչոր կտոր պակաս է։

բայց Սերէոսն ու Ասողիկը պարզ ասում են, ինչպէս վերին էլ յիշուեցաւ, թէ ժողովն եղել է Երուսաղէմի գերութիւնից յետոյ և Երուսաղէմի պատրիարք Ջաքարիան գտնուում էր գերութեան մէջ ու մասնակցում էր ժողովին. այդ վկայութեան համաձայն Պարսից ժողովը պէտք է եղած լինի 614-ից յետոյ, ուրեմն հաւանօրէն 615-ին կամ 616-ին: Յօգուտ այդ թուականի է խօսում նաև այն փոքրիկ թուղթը, որ երկու ասորի միաբնակ եպիսկոպոսներ՝ Պետրոսն ու Մարութան, անձամբ ներկայացնում են Դուինում Կոմիտասին, իրենց միաբանութիւնը հայոց հետ ապացուցանելու համար, որովհետև այդ թղթի վերնագիրը որոշ կերպով ասում է, որ յիշեալ եպիսկոպոսները Դուին են եկել Խոսրով Պարուէզի Իէ. տարին, ուրեմն 616-ին կամ 617-ին: Այդ էր պատճառը, որ մինչև այսօր 615 կամ 616-ն է համարուել Պարսից ժողովի թուականը: ²

Բայց խնդիրը այնքան էլ պարզ չէ, ինչքան արտաքուստ երևում է. ասորական աղբիւրները 615-ին կամ 616-ին եղած մի ժողովի մասին մեզ ոչ մի տեղեկութիւն չեն տալիս, որքան մենք գիտենք: Այդ ուշագրաւ հանգամանքն արդէն կասկած է յարուցանում. և որովհետև խօսքը նեստորականների ու միաբնակների մէջ տեղի ունեցած մի վիճաբանութեան մասին է, որի մէջ, համաձայն միաբնակ հայ աղբիւրների վկայութեան, յաղթութիւնը միաբնակներն են տարել, ուստի ընականաբար հարց է ծագում, թէ արդեօք նեստորականները որևէ յիշատակութիւն չունին այս իրենց հետ եղած վիճաբանութեան մասին: Եւ այդ հարցին մենք կարող ենք պատասխանել, որ նեստորական ասորիները մինչև անգամ չառ ընդարձակ տեղեկութիւններ են տալիս մեզ մի վիճաբանութեան մասին, որ եղել է իրենց և «հերձուածող» միաբնակների

1) Արարատ 1896. էջ 536 և Սամուէլ Անեցի, Էջմիածին, 1893, էջ 290 չար.

2) Հմմտ. G. Hoffmann, Auszüge aus syr. Akten pers. Märtyrer, Leipzig 1880. էջ 121. և մեր վերև յիշուած գիրքը՝ էջ 63.

մէջ Խոսրով Պարուէզ արքայի հրամանով ու Գաբրիէլ Դուրուստպետի (բժշկապետի) դրդմամբ, բայց ոչ թէ 615-ին կամ 616-ին, այլ Խոսրովի ԻԳ. տարին, այն է 612-ին կամ 613-ին:

Տեսնենք ուրեմն նեստորական ստորինքը ի՞նչ են պատմում այդ հետաքրքրական ժողովի ու վիճաբանութեան մասին: Երեք տեսակ աղբիւր ունինք այդ վիճաբանութեան պատմութեան համար. ա) մի նեստորականի գրած ժամանակագրութիւն¹, բ) Գէորգ Իզալացու վկայարանութիւնը՝ գրուած Բաբայ Իզալացու ձեռքով², և գ) նեստորականների Սիւնհադոս կոչուած գիրքը, որի մէջ ժամանակագրական կարգով գրուած են բոլոր նեստորական ժողովների վաւերական արձանագրութիւններն ու որոշուած կանոնները՝ ժողովականների ստորագրութեան հետ միասին, և ուր բերուած են նաեւ այս վիճաբանական ժողովի առթիւ նեստորականների գրած թղթերն ու խնդիրները³:

Առաջին աղբիւրը՝ ժամանակագրութիւնը պատմում է հետեւեալը. Դուրուստպետ Գաբրիէլ Շիղգարացին, բժշկապետը, որ Խոսրով Պարուէզ թագաւորի աչքն էր մտել նրա քրիստոնեայ թագուհի Շիրինին ամուլութիւնից ազատելով և այդպիսով պատճառ էր դարձել Մերգանշահի ծննդեան,

1) I. Guidi. Un nuovo testo siriano sulla storia degli ultimi Sassanidi, Leyden 1891, J. Brill. (=Actes du huitième Congrès international des Orientalistes). Գերմաներէն թարգմանեց Th. Nöldeke, die von Guidi herausgegebene syrische Chronik, Wien, 1893. (=Sitzungsber. d. Wien. Akad. phil.-hist. Classe. Band CXXVIII). Նորից արտատպած և Լատիններէն թարգմանած I. Guidi-ի ձեռամբ Corpus Script. Christ. Orient. Scriptores Syri. Series III, tome IV, Chronica Minora հատորի մէջ, Paris, 1903. քնադիր էջ 15—39, թրգմ. էջ 15—32.

2) G. Hoffmann, Auszüge aus syr. Akten pers. Märtyrer, Leipzig, 1880. էջ 91—115.

3) Synodicon Orientale ou Recueil de Synodes Nestoriens. հրատարակեց և Ֆրանսերէն թարգմանեց J.-B. Chabot. Paris. 1902. Գերմաներէն O. Braun. Das Buch der Synhados, Stuttgart und Wien, 1900.

անցել էր հերետիկոսների (իմա միաբնակների) կողմը և ամեն կերպ աշխատում էր վնասել նեստորականներին։ Մար Սարբիշո նեստորական կաթողիկոսը (596—604) մեռնում է 604-ին. Շիրին թագուհու ազդեցութեամբ կաթողիկոս է դառնում Գրիգոր Պորաթեցին, թէև եկեղեցականները և թագաւորն ինքն էլ իսկապէս Գրիգոր կաշկարցուն էին ազում։ Գրիգոր Պորաթեցին սակայն կարճ ժամանակ է կաթողիկոսութիւն անում. 3 կամ 4 տարուց յետոյ նա մեռնում է և եկեղեցին երկար ժամանակ մնում է առանց առաջնորդ, որովհետև Գարբիէլ Շիգգարացին ոչ միայն կարողանում է իւր ազդեցութեամբ նոր ընտրութիւնն արգելել, այլ և ուղղափառներին (նեստորականներին) մեծ նեղութիւն է պատճառում, քչելով նրանց Մար Պեթիոնի և Շիրինի վանքերից և նրանց տեղ բերելով իւր հերետիկոսական կուսակիցներին։

Բաւական ժամանակ անցնելուց յետոյ Գարբիէլը դրդում է թագաւորին հրաման տալ, որ նեստորականները հրաւիրուին մի վիճաբանութեան իւր կուսակիցների՝ միաբնակների հետ. որովհետև նեստորական եկեղեցին կաթողիկոս չունէր, որը կարող էր հրամայել, թէ ո՞վ պէտք է գնայ վիճաբանութեանը, սւստի կամաւոր կերպով արքունի դուռը գնացին հերետիկոսների հետ վիճելու համար Խզհայեարի մետրոպոլիտ Յովնադարը, Կարխա գըրեթ Սլոխի մետրոպոլիտ Շուրխալըմարանը, Գէորգը Իզալայի լեռներից (այժմեան Թուր Արդին) և ուրիշները։ Գարբիէլն ու իւր կուսակիցները պարտուեցան և «մեր» նեստորական ուղղափառները յաղթեցին։ Թէև թագաւորն էլ, աւելացնում է ժամանակագրութիւնը, յանդիմանեց Գարբիէլին և հրամայեց նրան նեստորականներին այլ ևս չնեղացնել, բայց Գարբիէլը շարունակեց ուղղափառներին ամբաստանել ամենախիստ կերպով, մինչև որ Իզալայի Գէորգին էլ մատնեց, թէ նա թողել է մոգոց կրօնը. քրիստոնեայ է դառել* ու անարգում է Որմզդին ու

*) Պարսից պետական օրէնքով մոգական կրօնը թոյնիւր և քրիստոնեայ դառնալը մեծ յանցանք էր համարւում և պատժւում էր մահով։

Քեւանին: Այդ մատնութեան հետեանքն այն եղաւ, որ Խոսրով Պարուէզը հրամայեց Գէորգին բանտարկել և մի տարուց յետոյ խաչել տուեց նրան Բեհարդաշիր¹ քաղաքի հրապարակում²: Գլխաւոր դերը կատարում է ուրեմն մեզ արդէն ծանօթ Գաբրիէլ մեծ բժշկապետը, թագաւորի ու թագուհու սիրելին, որ նպատակ էր դրել իրեն առաջ, ինչպէս երևում է, ոչնչացնել նեստորականութիւնը Պարսից երկրում և միաբնակութիւնը հաստատել: Աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ է տալիս վիճաբանութեան մասին երկրորդ ազգիւրը՝ Գէորգ Իզալացու ճշմարտապատում վկայաբանութիւնը, որի հեղինակն է նեստորական Մար-Բաբայը, Գէորգ նահատակի կրտսեր ժամանակակիցը:

Ահա նրա տուած տեղեկութիւնները. Գէորգ Իզալացին յաղթահարում է Խաննանեաններին³ և Մեսալեաններին, ապա նաև հին աստուածաշարչարների հերձուածն է տապա-

1) —Սեկեկիա. տես Hoffmann, Auszüge, էջ 90.

2) Chronicon Anonymum, ed. et interpr. est I. Guidi, (Corp. Script. Chr. Orient. Ser. Syri. III, t. 4. Chronica Minora), էջ 19, 21—23 բնագիր, 18—21 Լատին. թարգմն. հմտ. Նեոլոգիէի Գերմ. թարգմ. էջ 13, 18—22.

3) Խաննանա եղհայեաբցին Մծրինի դպրոցի նշանաւոր ուսուցիչներից մէկն էր, որ մօտ 800 տշակերտ ունէր և արդէն Խիզբիէլ կաթողիկոսի օրով (567—580) պատճառ էր դարձել մի մեծ դաւաճանական վէճի նեստորական եկեղեցու մէջ: Նա շնորհիւ իւր հետախուզութիւնների և մեկնաբանութեան հասել էր այն եզրակացութեան, որ անընդունելի պէտք է համարել Թէոդոր Մոպսուեստացու մեկնաբանութիւնն ու դաւանութիւնը և վարդապետում էր ի միջի այլոց հետեւալը: Մարգուս ի ծնէ յատուկ է մեղքը. այդ պատճառով նա անպատասխանատու է, ինչ որ մարմնին է վերաբերում: Միւս կողմից մարդն անմահ է, որչափ որ նա միևնոյն բնութիւնն ունի Աստուծոյ հետ (իւրև հոգի). այդպիսով կարելի է խօսել ուրեմն միայն հոգիների վերստին միացման մասին Աստուծոյ հետ, և ոչ թէ մարմնի յարութեան: Սրանով վերացնում էր Խաննանան նաև Քրիստոսի երկու էութիւններն ու նրանց անխառն որոշութիւնը. այդ է պատճառը, որ Գէորգի կենսագիր Մար-Բաբայը նրան աստուածաշարչարների, այսինքն Յակոբիանների կողմն է դնում: Հմտ. G. Hoffmann, Auszüge, էջ 117.

լում, որոնք այն ժամանակ մի բժիշկ ներկայացուցիչ ունէին արքունիքում։ Այդ աստուածաշարչար Շիգգարացիին մանում է թագաւորի մօտ և ասում, թէ նոցա ուսուցիչն անգամ (խօսքը երևի Խաննանային հետևող մի նեստորականի մասին է) համաձայնում է ինձ հետ և նամակ է ուղարկել իւր մի աշակերտի ձեռքով։ Թագաւորը նրան լիազօրութիւն է տալիս իրեն ուղած մարդուն ընտրելու և (նեստորականների) կաթուղիկոս դարձնելու¹։ Այն ժամանակ արեւելքի եպիսկոպոսները շատ զայրանում են և պատրաստուում են շտապով արքունիք գնալու և թագաւորին հասկացնելու, որ այդ կարգադրութեամբ ամբողջ Պարսից աշխարհի եկեղեցում մեծ խռովութիւն կընկնի և թագաւորը կարող է վերջը դեռ նրանց մեղադրել, թէ ինչո՞ւ ժամանակին իրեն չեն պարզել իրերի դրութիւնը։ Եպիսկոպոսները թուղթ են գրում Իզալայի կրօնաւորներին և խնդրում են ուղարկել Գէորգին, որ իրենց օգնէ, մանաւանդ որ նա ծանօթ է պալատական կարգերին։ Գէորգը մի քանի ընկերներով իսկոյն ճանապարհ է ընկնում. երբ Գէորգը արքունիք է հասնում, նեստորական եպիսկոպոսները նրան ուղարկում են պալատ իւր հին ծանօթներից (առաջնա ծառայած է եղել պալատում) իմանալու իրերի դրութիւնը. նրան յայտնում են պալատում, որ դրութիւնը վտանգաւոր է, հերետիկոսները մեծ վտահութիւն ու շնորհ են վայելում, աւելի լաւ է նեստորական եպիսկոպոսներն երթան իրենց տեղերը։ Բայց Գէորգը ուշադրութիւն չի դարձնում այդ հանգամանքի վրայ և համոզում է, որ թոյլ տրուի եպիսկոպոսներին պալատ գալու և իրենց խնդիրն անելու։ Եպիսկոպոսներին էլ քաջալերում է Գէորգը և վերջապէս նրանց արքունիք տանելով մի պալատականի միջոցով յայտնել է տալիս թագաւորին իրենց խնդիրը, այն է՝ համաձայն օրէնքի և սովորութեան թոյլ տրուի իրենց մի գլուխ ընտրելու։

1) Այս նախադասութիւնը, որ Հոֆմանը լաւ է հասկացել, գրինք համաձայն Նեօլոգիկէի սրբագրութեան. տես «Die von Guidi herausg. syrische Chronik, übersetzt und commentiert von Th. Nöldeke», էջ 21, ծանօթ. 4.

Պալատականի (Պարրուխան անուամբ, ասած է ընդերում) զեկույմանը թագաւորը պատասխանում է. «Առաջ պէտք է տեղեկանալ, թէ ո՞րն է ճշմարիտ հաւատը, ապա նրանց իշխանաւոր կնշմնակեմք: Պարրուխանը առարկում է՝ եթէ թագաւորը կամենայ, կարող է մի վիճաքանութիւն կամ հակահառութիւն տեղի ունենալ այդ խնդիրը պարզելու համար: Թագաւորը պատասխանում է՝ մենք չենք հրամայում, բայց թող լինի (?) այն մեր առաջ. և այդ խնդիրը առ ժամանակ մի կողմ է դնում առանց որոշում անելու: Պարրուխանը մի անգամ էլ է խօսք բաց անում հակահառութեան մասին և առաջարկում է, Գէորգից նախօրոք խրատուած լինելով, հրամայել, որ քրիստոնեաներն իրենց դաւանութիւնները դրաւոր ներկայացնեն: Թագաւորն այս բանին համուձայնում է. նեոտորականները ժողով են անում և իրենց հաւատոյ դաւանութեան մէջ բոլորովին պարզ կերպով յայտարարում են, որ Աստուծոյ Որդի Քրիստոսի մի անձնաւորութեան մէջ կայ երկու բնութիւն եւ երկու էութիւն՝ աստուածային և մարդկային, որոնք պահպանում են իրենց առանձնայատկութիւնները: Հաւատոյ դաւանութեանն ապա կցում են այն առարկութիւններն ու հարցերը իրենց լիակատար հերքման հետ միասին, որ միամտաբար տալիս են մոլորութեան մէջ գտնուող հերետիկոսները:

Հաւատոյ դաւանութիւնն ու առարկութիւնները Գէորգ Իզալացին թարգմանում է պարսկերէն և յանձնում Պարրուխանին: Թագաւորը կարգալուց յետոյ պատասխանում է թող իմացած լինին, որ քանի նեոտորի անունն են քարոզում, չեմ թոյլ ապա, որ գլուխ (կաթուղիկոս) ունենան: Նա երեք հարց տուեց, պահանջելով պատասխանել. ա) Ո՞րն է առաքեալների քարոզած հաւատը և ո՞վ է հեռացել ամենից առաջ այդ հաւատից՝ (միաբնակ) վանականները, թէ նեոտորականները. բ) ի՞նչ է Մարիամը. Աստուածածին, թէ մարդածին. գ) նեոտորից առաջ եղե՞լ է մի վարդապետ, որ Քրիստոսին երկու բնութիւն և երկու էութիւն վերագրէր:

Այս հարցերին պատասխանեցին եպիսկոպոսները հա-

մաձայն Ս. Գրքի և եկեղեցական հայրերի և ուղարկեցին թագաւորին: Սա նայն դիրքը բռնեց, ինչ որ առաջ, սկըզբում լռեց, իսկ մի քիչ անցնելուց յետոյ խոր սովորութեան համաձայն ելաւ զնաց Բեթ-Մադայէ¹ նահանգը²: Այնուհետեւ պատմում է, թէ ինչպէս նեստորականները որոշում են հետեւել նրան, զնում են նրա յետեւից Մարաստան առանց որ և է օգտւել, ինչպէս Գաբրիէլը փութում է այնտեղ միաբնակների ձեռքը ձգել մեծ հաշակ ունեցող, մինչ այն նեստորականներին պատկանող Ս. Սարգսի ուխտատեղին, ինչպէս Գէորգն ու նեստորական եպիսկոպոսները հաւաքուելով են, որի հետեւանքն այն է լինում, որ Գաբրիէլը մասնում է Կարխա դը բեթ Սլոխի մետրոպոլիտ Շուրխալըմարանին իբրեւ թագաւորի դէմ դաւադրութիւն տալքել տուողի և նրան սպանել ցանկացողի, իսկ Գէորգ Իզաւացուն իբրեւ նախկին մոգական կրօնի երկրպագուի և այժմ՝ ուրացողի: Գէորգին բանտարկում են³ 7 + 8 ամիս⁴ և ապա խաչում՝ յունաց 826 թուին «Կանոն խրայ» ամսի 14-ին, որ է Պարսից թագաւոր Որմզդի որդի Խոսրովի Իե. տարին (=14-ին Յունուարի 615 թուի)⁴:

Այստեղ էլ ուրեմն շատ մեծ դեր է կատարում Գաբրիէլ բժշկապետը, որի ազդեցութեան շնորհիւ իզուր են

1) Մեդիա—Մարաստան.

2) Մինչև այստեղ, մեզ հարկաւոր եղած մասը բերինք բնդարձակ, տեղ տեղ բառացի թարգմանելով:

3) Գ. Հոֆմանը յայտնում է, որ ձեռագրի մէջ 8-ից յետոյ եկող բառը եղծուած է եղել և մի նորագոյն գրիչ վրայով գրել է «տարի». այնպէս որ դուրս է եկել 7 ամիս և 8 տարի. մենք տեսանք, որ ժամանակագրութիւնը, մեր առաջին աղբիւրը, ամբողջ բանտարկութեան ժամանակը համարում է մի տարի. երևում է, որ կենսագիրը աւելի որոշ գրել է 7+8=15 ամիս, եղծուած «ամիս» նշանակող ասորերէն բառի տեղ նոր գրիչը հեշտութեամբ կարող էր «տարի» նշանակող բառը կարգաւ ու գրել. նրանք միմեանց բաւական նման են: Հմմտ. G. Hoffmann, Auszüge, էջ 110, ծանօթ. 999. և Th. Nöldeke, Guidi's Chronik, էջ 21, ծանօթ. 7.

4) S. Hoffmann, Auszüge aus syr. Akten pers. Märtyrer, Leipzig, 1880. էջ 91.—115.

անցնում նեստորականների բոլոր ջանքերը իրենց համար կաթողիկոս ընտրելու նկատմամբ: Բացի այս մանրամասն տեղեկություններից վիճաբանութեան մասին, որ ինչպէս շուտով կտեսնենք, միանգամայն հաւաստի են և ապացուցւում են նաև նեստորականների «Ժողովոց Գրքի» փաստաթղթերով, Գէորգի վկայաբանութիւնը միջոց է տալիս մեզ նաև որոշելու, թէ երբ է եղել այդ վիճաբանութիւնը: Խաչի մահով մեռնելուց առաջ Գէորգը 15 ամիս բանտարկուած է մնում. մահուան օրն անգամ յայտնի է մեզ՝ 615-ի Յունուարի 14-ը. նա բանտարկուած է եղել ուրեմն սկսած 613-ի Հոկտեմբեր ամսից: Նեստորական եպիսկոպոսները Մարաստանում երկար սպասել են թագաւորի հրամանին, նախ քան Ս. Սարգսի ուխտատեղս վէճը. Գէորգի վկայաբանութիւնն ասում է, որ «երկար ժամանակ մնացին նօքա այնտեղ, առանց եկեղեցական խնդիրների մասին խօսելու»: Եթէ այդ «երկար ժամանակը» ընդունենք գէթ 4 ամիս, այն ժամանակ վիճաբանութեան ժամանակը կլինի 613-ի գարնան ամիսները, հաւանօրէն Ապրիլ Մայիս Յունիս, յամենայն դէպս 612/613 թուականը, ուրեմն Խոսրով Պարուէղի թագաւորութեան ԻԳ. տարին¹:

Եւ յիրաւի, մեր երկրորդ աղբիւրը, «Ժողովոց Գիրքը» 2 անգամ յիշում է Խոսրովի ԻԳ. տարին, իբրև այսպէս կոչուած Պարսից Ժողովի թուական: Նախ նեստորական եպիսկոպոսների թագաւորին ներկայացրած շնորհակալական ուղերձի և ջատագովութեան վերնագրի մէջ², և ապա հաւատոյ դաւանութեան վերնագրում. վերջին անգամ յիշուած է այսպէս. «Հետեւում է հաւատոյ տուժարը, թագաւորի հրամանով կազմուած այն եպիսկոպոս հայրե-

1) Խոսրով Պարուէղի ԻԳ. տարին սկսւում է 612-ի Յունիսի 21-ից:

2) Synodicon Orientale par Chabot, Paris 1902. էջ 562 շար. բնագիր, և էջ 580 Ֆրանս. թարգմ. Հմմտ. O. Braun, Das Buch der Synhados, Stuttgart und Wien, 1900. էջ 307.

րից, որոնք Հորմիզդի որդի Խոսրովի ԻԳ. տարին հաւաքուել էին Բարձր Դուռը»¹։

Աւելորդ ենք համարում երկար խօսել այլևս Գ. աղբիւրի, «Ժողովոց Դրքի» մասին, այնտեղ պահուած, ամեն կասկածից ազատ վաւերական փաստաթղթերը բոլորովին նոյնն են, ինչ որ մենք վերեւը տեսանք Գէորգ Իզաւացու վկայաբանութեան մէջ յիշուած։ Մի դիմումն թագաւորին նոր կաթողիկոսի ընտրութեան թոյլտուութեան համար, մի ուղերձ ու ջատագովութիւն, մի նետտորական հաւատոյ դաւանանք և ապա մի ընդարձակ հերքումն հակառակորդների դէմ, ուր առանձնապէս նաև Մարիամի Աստուածածին լինելու դէմ, վերջապէս պատասխան նոցա, որոնք ասում են թէ նետտորականները նախկին Ս. Հայրերի աւանդած հաւատից հեռացել են. վերջինս սկսում է մինչև անգամ այսպէս. «եղե՛ր է նետտորից առաջ մէկը, որ ասած լինի թէ Քրիստոսը երկու ընտելութիւն և երկու անձն ունի»։ ուրեմն ճիշտ այն, որի համար բացատրութիւն էր պահանջում Խոսրով Պարուէզը, համաձայն Գէորգ Իզաւացու վկայաբանութեան (տես վերեւը)²։

Այս բոլոր տեղեկութիւնները ցոյց են տալիս բոլորովին պարզ կերպով մի բան, մենք տեսնում ենք, որ սկսած 604 կամ 605 թուականից միաբնակ Դուրուստպետ Գարրիէլը Շիրին թագուհու միջոցով այնպիսի ազդեցութիւն է ձեռք բերել բոլոր եկեղեցական խնդիրներում Պարսից պետութեան մէջ, որ ամեն կերպ և յաջողութեամբ աշխատում է բոլորովին ոչնչացնել նետտորականութիւնը և որքան կարելի է ոյժ տալ միաբնակութեանը։ Միաբնակ-

1) Synodicon Orientale, էջ 564 Ասորերէն, 581 չար. Ֆրանսերէն. Հմմտ. O. Braun, Das Buch der Synhados, էջ 309.

2) Բոլոր այդ փաստաթղթերը տես Synodicon Orientale, էջ 562—580 Ասորերէն, էջ 580—598 Ֆրանսերէն թարգմանութիւն. Հմմտ. O. Braun, Synhados, էջ 307—331, Պարսից ժողովի վերաբերեալ միւս նիւթերն էլ՝ Guidi-ի ժամանակագրութեան կարևոր կտորներն ու Գէորգի վկայաբանութիւնը, Chabot-ն թարգմանելով Ֆրանսերէն, տպել է Synodicon-ի մէջ, էջ 625—634.

ներքէ խնամք ու փութահաժութիւն են վայելում, այն ինչ 608-ից կամ 609-ից սկսած նեոտորականներին չի թոյլատրում մինչև անգամ իրենց համար կաթուղիկոս ընտրել: Բանն այնտեղ է հասնում, որ Խոսրով Պարուէզը լիազօրութիւն է տալիս միաբնակ Գաբրիէլ Շիրգարացուն նեոտորականներին գլխին կաթուղիկոս նշանակել, ում որ ինքը կամենայ: Այդ վերջին անգամահաժութեան առաջն աւելելու համար է, որ նեոտորական եպիսկոպոսները «ղայրացած» արքունիք են դալիս՝ հասկացնելու թագաւորին թէ ինչպիսի փտանդաւոր հետեանքներ կարող է ունենալ այդպիսի կարգադրութիւնը: Նոցա ամենագլխաւոր ներկայացուցիչ Գէորգ Իգալացուն պալատում մինչև անգամ պարզ կերպով հասկացնում են, որ իզուր են եկել նեոտորականները և աւելի լաւ է ցրտին ու իրենց տեղերն երթան, որովհետեւ հետեաիկոսները (=միաբնակները) մեծ փտահաժութիւն են վայելում: Եւ իրօք նեոտորականներին ոչ միայն չի յաջողում իրաւունք ստանալ իրենց համար կաթուղիկոս ընտրելու, այլ Գաբրիէլ բժշկապետի դրդմամբ թագաւորը նրանց գլխաւորներին քանտարկում է և նշանաւոր Գէորգ Իգալացուն էլ վերջը խաչել տալիս: Բոլոր փճաքանութիւններն և գրաւոր ներկայացրած հաւատոյ դաւանութիւններն ու հերքումները մնում են կամ անհետեանք կամ անարտատնան: Միայն այն չափով են օգտուում նեոտորականները, որ Գաբրիէլին էլ չի յաջողում իւր ուղած մարդուն նեոտորականների կաթուղիկոս դարձնել, ինչպէս նրան լիազօրութիւն էր տուել Խոսրով Պարուէզը¹:

Խոսրով Պարուէզի այս շրջանի քաղաքականութեան համար շատ բնորոշ է այն տեղեկութիւնը, որ տալիս է մեզ Գրիգոր Բարհեբրէսը. Խոսրովը թոյլ է տալիս եղեսոսա-

1) Ուրեմն յաղթող միաբնակ կուսակցութիւնն էլ անյաջողութեան է հանդիպում և ինչպէս նեոտորական ժամանակադրութիւնն իրաւամբ նկատում է, Գաբրիէլը զարտութիւն է կրում նեոտորականներից: Բայց ի հարկէ միայն այս կէտում: Հմտ. Nöldeke, Die von Guidi herausg. syrische Chronik, էջ 21, և ծանօթ. 4: Նոյն տեղում:

ցիւներին, որոնք օտից գլուխ միաբնակ էին, ընտրելու իրենց գաւանութեան մի եպիսկոպոս իրենց համար¹, ուրեմն բացարձակ պաշտպանութիւն միաբնակներին և հալածանք նեստորականների դէմ: Բայց որ Խոսրովը «թոյլ է տալիս» ընտրել, արգէն ցոյց է տալիս, որ նա արգելած է եղել առաջ և անձամբ ամենեւին համակիր չէ եղել միաբնակներին, այնպէս որ եղեսոսացիներին շնորհած թոյլութիւնն էլ կատարուել է անշուշտ դարձեալ Գաբրիէլ բժշկապետի ջանքերով: Որ այդ այդպէս է, որ Խոսրով Պարուէղը ներքին կամ անձնական ոչ մի համակրութիւն չէ ունեցել դէպի քրիստոնէական որ և է եկեղեցի, պարզ կերպով երևում է այն հանգամանքից, որ Գաբրիէլ բժշկապետի մահից յետոյ միաբնակների մայրաքաղաքում² ունեցած վանքերն էլ աւերում են և 624 թուականից սկսած միաբնակների կաթողիկոսական աթոռն էլ թափուր մնալու դատապարտում²: Առհասարակ իւր թագաւորութեանէ ընթացքում Խոսրովը դառնացրել է կարելի է ասել բոլոր քրիստոնեաներին, որոնց վրայ անշուշտ շատ մեծ ազդեցութիւն պիտի անէր նաև երուսաղէմի առումն ու Սուրբ տեղերի պղծութիւնը: Այդ է պատճառը, որ թէ ասորի և թէ հայ պատմիչները առանձին գոհունակութեամբ են խօսում հայրապապան Շերոէի ապստամբութեան և Խոսրով Պարուէղի անկման մասին:

Ուրեմն միանգամայն սխալ պիտի համարել Սերէոսի և Ասողկան տուած այն տեղեկութիւնը, թէ Խոսրովն ինքը հետաքրքրուել է առանձնապէս իւր պետութեան մէջ եղած քրիստոնեաների վիճակով և ճշմարտութիւնը պարզելու և միութիւն վերականգնելու համար է հրաւիրել այսպէս կոչուած Պարսից ժողովրդ: Մենք տեսանք, որ այդ գումարման միակ շարժառիթը նեստորականների կաթողի-

1) G. Barhebr. Chron. eccl. I, էջ 265 շար.

2) G. Barhebr. Chron. eccl. II, էջ 111. Հմտ. այս դրութեան համար առանձնապէս Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden, aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt von Th. Nöldeke. Leyden 1879, էջ 358.

կոսութեան խնդիրն էր, որի յաջող լուծման ամեն կերպ արգելք լինել էր աշխատում, յայտնի քրիստոնէական եղբայրսիրութեամբ, մի այլ քրիստոնեայ՝ դուրուստպետ միաբնակ Գաբրիէլը:

Արդեօք վիճաբանութիւն եղել է, ինչպէս վկայում է ասորական ժամանակագրութիւնը, թէ թագաւորը թոյլ չի տուել այդպիսի հակաճառութիւն սարքել և միայն գրաւոր բացատրութիւններ է պահանջել, ինչպէս պնդում է Գէորգ Իզալացու կենսագիրը, երկրորդական խնդիր է մեզ համար. այսքանը միայն պարզ է, որ միաբնակները շատ մեծ եռանդ են գործ դրել տապալելու հակառակորդ նեստորականներին ու թոյլ չտալու, որ նրանք կաթուղիկոս ունենան: Հայոց Կոմիտաս կաթուղիկոսը իւր տուած դաւանութեան թղթի մէջ անուն անուն յիշում է 9 միաբնակ եպիսկոպոս և աւելացնում է «և այլ բազում եպիսկոպոսք ... և ինչ, որոնք Պարսից արքունիք են գնացած եղել¹»:

Պարզ է հաւել, որ վիճաբանութիւն սարքելու նպատակ եղել է և գուցէ Գաբրիէլի ու միաբնակների իղձն է եղել առանձնապէս մէջ տեղ բերել նաև այն դաւանութեան թղթերը, որ մի ժամանակ Սիմէոն Բեթ-Արշամցին հաւաքել էր հայերից, յոյներից ու ասորիներից, թէ նրանք հնու եւ բոլորովին նեստորի վարդապետութիւնից և ներկայացնելով Կաւատ թագաւորին (488—531) հաստատել էր տուել արքայական կնքով². Սերէոսն ու Ասողիկը գոնէ մի այդպիսի տեղեկութիւն տալիս են³.

1) Տես Կոմիտասի թուղթը՝ Գիրք Թղթոց, Տփլիս 1901. էջ 218.

2) G. Barhebr. Chron. eccl. III, էջ 85. Հմմտ. Գիրք Թղթոց, էջ 41—47. Թուղթ Հայոց ի Պարսա առ ուղղափառս... և այդ բոլորի մասին Erwand Ter-Minassiantz, Die armen. Kirche in ihren Beziehungen zu den syr. Kirchen, 1904, էջ 35. 33 շար. 63.

3) Սերէոս, էջ 123., Ասողիկ 97. «Եւ հրաման տուեալ թագաւորն խնդիր առնել ի գանձու տեղւոյն, և գտին զրեալ գնիկիայն հաւատոս ճշմարիտս և ի վերայ հասեալ ըստ միաբանութեան հաւատոյ աշխարհիս Հայոց, որ էր կնքեալ մատանեաւ Կաւատայ արքայի և որդւոյ նորա Խոսրովուս»:

Սակայն ինչ գործ ունէին հայերը այս ժողովում. Սերէոսի և Ասողկան մէջ պահուած հայկական աղբիւրի համաձայն երկու հայ եպիսկոպոսները՝ Կոմիտաս Մամիկոնէից և Մատթէոս Ամատունեաց, միայն պատահմամբ են ընկել այս գումարման մէջ. թէև մեր հայ աղբիւրը պարզ կերպով ասում է, թէ յիշեալ ժողովն եղել է Երուսաղէմի գերութիւնից յետոյ և Զաքարիա պատրիարքն էլ ներկայ է եղել ժողովին, բայց վերեւի բոլոր հանգամանքներն ի նկատի ունենալով մենք շատ անհաւանական ենք համարում այդ, շատ դժուար է ընդունել, որ Խոսրով Պարուէզը այդքան երկար տարիներ զբաղուել է քրիստոնեաների դաւանութեան խնդրով և գումարել է տուել երկու ժողով, մէկը 612/613-ին ինչպէս ցոյց են տալիս ասորական աղբիւրները, իսկ միւսը 614-ից յետոյ, ինչպէս դնում է հայկական աղբիւրը. Մանաւանդ որ չգիտենք թէ այս Բ. ժողովն էլ ինչ պիտի անէր, քանի որ Ա. ժողովից յետոյ բոլորովին ճշուած էին նեստորականները և նրանց դէմ եղած հալածանքը իւր գագաթնագէտին էլ հասել Գէորգ Իզապատ բանտարկութեամբ. Այդ պատճառով մենք լսել թիւրիմացութեան արդիւնք ենք համարում և սխալ ներսէս Գ. Շինոյի թղթի մէջ Զաքարիա պատրիարքի անունն ու Երուսաղէմի տունն յիշուելը և ենթադրում ենք, որ այնտեղ յիշուած Պարոից ժողովը նոյնն է, ինչ որ գումարել է տուել Խոսրով Պարուէզը Գաբրիէլ Շիպգաւրացու գրգամբ 613 թուին:

Եթէ այդպէս է, այն ժամանակ Մամիկոնէից եպիսկոպոս Կոմիտասի Պարոից ժողովից իբրև Հայոց Կաթօղիկոս վերադառնալն էլ նոր լուսարանութիւն է ստանում և մեզ համար աւելի հասկանալի դառնում:

Սերէոսը վկայում է, որ Խոսրով Պատուէզի ԻԱ. տարին ուրեմն 610/611-ին վախճանում է Արարհամ կաթօղիկոսը ¹, ինչպէս երևում է Խոսրովն ընդհանուր արգելք

1) Սերէոս, գլ. ԻԳ. էջ 77—78, մեր կարծիքով Սերէոսի այդ կտորը ուրիշ կերպ հասկանալ կարելի չէ:

է դրած եղել՝ առանց իւր գիտութեան Կաթողիկոսի ընտրութիւն չկատարել, այդ է ապացուցանում վերին յիշուած թղթաւթիւնը՝ Նդեհասայի համար նոր միաբնակ եպիսկոպոս ընտրելու համար: Հայոց Հայրապետական Աթոռը բաւական երկար ժամանակ, մօտ 2 տարի թափուր է մնում այդ պատճառով, վերջապէս որոշում են պատգամաւոր ուղարկել Խոսրով Պատուէզի մօտ՝ «երկրի ծանր դրութիւնը նկարագրելու համար»: Որ պատգամաւոր են ընտրուում երկու եպիսկոպոս, որոնցից մէկը յատկապէս Հայ եպիսկոպոսութեան աւագը՝ Մամիկոնէից եպիսկոպոսը¹, պարզ կերպով ցոյց է տալիս, որ եկեղեցական խնդիրն այստեղ մեծ դեր է կատարել և եղել է պատգամաւորութեան ամենագլխաւոր նպատակը: Շատ հաւանական է, որ Կոմիտասը իբրեւ եպիսկոպոսների ու իշխանների կողմից արգէն ընտրուած՝ գնացել է Ամատունեաց եպիսկոպոսի հետ Պարսից Դուռը, որպէսզի պէտք եղած հաճութիւնն ու հաստատութիւնն ստանայ Խոսրով Պարուէզի կողմից: Իբրեւ միաբնակութեան ներկայացուցչի յաջողուել է այդ նրան, ի հարկէ Սմբատ Բագրատունու և Գաբրիէլ բժշկապետի միջոցով, շատ հեշտութեամբ, և այդ է պատճառը անշուշտ, որ իբրեւ եպիսկոպոս Պարսից Դուռը գնացած Մամիկոնէից Կոմիտաս եպիսկոպոսը, ժողովում ներկայանում է իբրեւ Հայոց կաթողիկոս² և իւր հօտի կողմից, միաբնակ ասորի եպիսկոպոսների խնդրով, դաւանութեան թուղթ է ներկայացնում:

Եզրակացութիւն: Ա. Այսպէս կոչուած Պարսից Ժողովն եղել է ամենայն հաւանականութեամբ 613 թուին³

1) Հմմտ. Գիրք Թղթոց, էջք 40, 48, 52, 55, 62, 70, 73, 76, 78, 81, որ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի անունը գալիս է անմիջապէս Հայոց կաթողիկոսի անունից յետոյ:

2) Գիրք Թղթոց, էջ 218. «Նս Կոմիտաս մամիկոնէից եպիսկոպոս, որ յաջորդեցայ ի կաթողիկոսութիւն Հայոց Մեծայն»:

3) Հակառակ չէ կարող լինել այդ թուականին նաև Մարութայի ու Պետրոսի թղթի վերնագրի թուականը, որովհետև Իլ և Ին հեշտութեամբ չփութուել կարող էին:

նեստորականների կաթողիկոսութեան խնդրի առթիւ Բ. Այդ ժողովում պատահամբ ներկայ է լինում նաև Մամիկոնէից Կոմիտաս եպիսկոպոսը, որը նոյն ժողովին՝ իբրև Հայոց կաթողիկոս, գաւանութեան թուղթ է ներկայացնում. ուրեմն Կոմիտասի կաթողիկոսութեան առաջին տարին է 613 թուականը. Գ. Ներսէս Գ. Շինողի առ Կոստանս Բ. կայսր գրած թղթի մէջ այդ ժողովի յիշատակութեան առթիւ սխալմամբ է յիշուած Զաքարիա պատրիարքը իբրև ներկայ և ժողովը եղել է Երուսաղէմի գերութիւնից ոչ թէ յետոյ, այլ առաջ:

Մեռանդ վարդապետ

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

Էդիսոնը տիրել է ռանքին. Այս է հաղորդում «Ռուս»-ի 78 համարը Ականատեսը պատմում է, թէ ինչպէս մի վայրկենի մէջ կապը կտրւեց փշրեց ահադին ժայռը... Իսկ ամենադժուարն այն է, որ այդ շանթը անդրադարձ ազդեցութիւն չունի: Փորձ կատարողները այնքան մօտ են եղել ժայռին, որ եթէ այն լինէր նիւրախլիցիբրին կամ որոտացող սնդիկ, նրանց մաս մաս կանէր: Բայց նորա դպացել են մի թեթև ցնցում միայն փշրուող ժայռից յառաջացած: Եւ այս լուրը յայտնողը պնդում է թէ նոյն և նման էր շանթի հարուածի. որովհետեւ ուրիշ նիւթերից յառաջացած հարուածը առարկայի հետ ոչնչացնում է և նրա շուրջը գտնուած միւս իրերը, սակայն այստեղ վնաս կրողը միայն այն առարկան է, որին ուղղուած է հարուածը: Լրատուն համարում է այն մի «հրեշային ելեքարահան ոյժ» և բաւական է համարում 10 այնպիսի հարուած, որ ոչնչացնէ մի բերդ և 100-ը, որ մոխիր դարձնէ Պարիզ կամ Բեռլին քաղաքները:

Էդիսոնը իւր գաղտնիքը ոչ ոքի չի ուղղում յայտնել, թէ և լրատներ և հետաքրքրուողներ բազմաթիւ են. որովհետեւ եթէ մի այսպիսի զօրութիւն անցնի կառավարութեան ձեռքը՝ յաւիտեանս կստրկացնէ մարդկութիւնը. իսկ փորձը շատերի առաջ առանց քաշուելու կրկնում է: